

दलित पत्रकारितेचा प्रारंभ

डॉ. रामदास रसाळ

प्रभारी प्राचार्य

कैलास शिक्षण मंडळाचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,

राहू, ता.दौंड, जि.पुणे, मो.नं. 9822656595

देशात सध्याच्या पत्रकारितेत व्यक्ती स्वातंत्र्यावर गदा येते की काय? अशी भीती वाटत आहे. अशा परिस्थितीत देशाची एकता, अखंडता, सुरक्षितता आणि परराष्ट्र धोरणांबाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या पत्रकारितेतील वेगळे पैलू हे आजही दिशादर्शक ठरतात, ब्रिटीशांच्या काळात संघर्ष हा अटळ होता. यामुळे समाजाच्या विचारांत बदल व्हावा, असा आग्रह त्यावेळच्या पत्रकारितेत होता व तशी काळाजी गरज होती. अराजकतेतून राज्यव्यवस्थेत येणे हा एक महत्त्वाचा भाग होता. सध्या डॉ. बाबासाहेबांचे उद्घाटीकरण चालले आहे. यामुळे व्यक्तीस्वातंत्र्यावर गदा येतेय का? असे वाटते. व्यक्तीस्वातंत्र्यासाठी लढायचे असेल तर डॉ. बाबासाहेबांची ढाल पुढे करायची, असे चित्र निर्माण झाले आहे. तर दुसरीकडे राज्यकर्ता मायबाप नाही, ते एक साधन आहे, हे समजून घेतले पाहिजे. मात्र सध्या हे साधनच डोक्यावर बसते की काय? असे वाटत आहे.

प्रा. प्रतिभा परदेशी म्हणाल्या, 19 व्या शतकात पत्रकारिता अभिव्यक्ती व नव्या विचारांनी विकसित होत गेली. मात्र 20 व्या शतकातील पत्रकारितेच्या प्रारुपात फरक झालेला दिसतो. जागतिकीकरणाच्या स्वरूपानंतर पत्रकारितेचे वस्तूकरण झालेले दिसते. मात्र पूर्वी पत्रकारिता लोकहितकारी आणि जनतेचे प्रबोधन करणारी होती. पत्रकारितेवरील वाढते हल्ले हे राजकीय संस्कृतीचे भणगीकरण व जागतिकीकरणाचा परिणाम आहे. यामुळे अमूक एक गोष्ट छाप्याची नाही या वर्चस्ववादी संकल्पनेला सामोरे जावे लागत आहे.

डॉ. आंबेडकरांची पत्रकारिता आजही टिकून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मूकनायक, जनता, प्रबुद्ध भारत या वर्तमानपत्रांच्या नावातच विकासाची प्रगती दिसते. त्यांनी पत्रकारितेला लोकशिक्षणाचे प्रभावी माध्यम मानले. मात्र त्यांच्या संपूर्ण लिखाणाकडे दुर्दैवाने दुर्लक्ष केले गेले. लोकमान्य टिळकांची पत्रकारिता राष्ट्रीय स्वातंत्र्याची, आगरकारांची पत्रकारिता समाज सुधारण्याची तर डॉ. आंबेडकरांची पत्रकारिता अन्यायाला वाचा फोडणारी व पिळवणुकीचे चित्र मांडणारी होती. सध्याच्या परिस्थितीतही डॉ. आंबेडकरांची पत्रकारिता कालबाह्य झालेली नाही. यामुळे त्यांनी केलेले लिखाण आपण बघितले पाहिजे. त्यांची पत्रकारिका विषयाला हादरुण टाकणारी होती, तर सध्याची पत्रकारिता विषयाला जोडून असणारी आहे. मात्र व्यवस्थेने त्यांचे विचार दलितांपुरतेच बंदिस्त केले आहेत, असे मत डॉ. विजय खरे यांनी व्यक्त केले.

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची प्रामुख्याने ओळख आहे ती भारतीय घटनेचे शिल्पकार म्हणून. जगात आजही भारताची राज्यघटना एक आदर्श राज्यघटना म्हणून समजली जाते. असे जरी असले तरी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे अष्टपैलू व्यक्तीमत्वाचे होते. धर्मशास्त्राचे अभ्यासक, अर्थशास्त्राचे अभ्यासक, कामगार नेते, राजकीय पक्षाचे संस्थापक द्रष्टे विचारवंत विविध सामाजिक चळवळींचे जनक याबरोबरच त्यांनी केलेली पत्रकारिता हीदेखील महत्त्वाची म्हणावी लागेल.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या पत्रकारितेला 1920 मध्ये प्रारंभ झाला. तथापि, त्यांच्यापूर्वी 1888 साली गोपाळ बाबा वलंगकर यांनी पत्रकारितेस सुरुवात केली होती. 23 ऑक्टोबर 1888 रोजी

त्यांनी विचार विध्वंस नावाची पुस्तिका लिहिली होती. समाजाने निर्माण केलेल्या दृष्टचक्रातून अस्पृश्य वर्गाला कसे बाहेर काढावे याचा ध्यास त्यांना लागलेला होता. दलित समाजातील ते पहिले पत्रकार होते असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये. त्यानंतर दलित समाजातील शिवराम जानबा कांबळे यांनी "सोमवंशी मित्र" हे पहिले दलित साप्ताहिक प्रकाशित केले. पूर्णपणे स्वतःचे अग्रलेख लिहिणारे ते पहिले दलित पत्रकार होते. किसन फागु बनसोडे यांनी 'निराश्रीत हिंद नागरिक' हे पत्र 1910 साली 'विटाळ विध्वंसक' 1913 व 1918 साली 'मजूर पत्रिका' सुरु केले. एका मागोमाग एक तीन वृत्तपत्रे सुरु करून त्यांनी जनतेचे प्रश्न समाजासमोर मांडण्याचा प्रयत्न केला. बनसोडे यांनी पत्रकारितेमध्ये नवीन आदर्श निर्माण केला. 1914 मध्ये विदर्भातील गणेश गवई यांनी 'बहिष्कृत भारत' हे वृत्तपत्र काढले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे निश्चित भूमिकेतून पत्रकारितेकडे वळले होते. 1917 साली विविध जाती जमातींच्या मतदानाच्या अधिकारांच्या संदर्भात काही कर्त्या व्यक्तींच्या साक्षी काढण्यासाठी शासनाने साऊथबरो कमिशन नेमले होते. या कमिशनच्या निमित्ताने अस्पृश्यांच्या राजकीय हक्कांसाठी झगडण्याची प्रेरणा त्यांना मिळाली. त्यांना अस्पृश्यांचे म्हणणे जगाच्या वेशीवर टांगण्यासाठी आपल्याजवळ वृत्तपत्रासारखे एखादे साधन असावे असे वाटले. त्यांच्याजवळ विलक्षण अशा करुण कहाण्या होत्या. म्हणून या मूक समाजाच्या वेदना व विद्रोह प्रकट करण्यासाठी एखाद्या प्रकाशनपीठाची गरज होती. या गरजेतून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर पत्रकारितेकडे वळले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सुरु केलेली वृत्तपत्रे :-

मूकनायक :

समाजाच्या वेदना व विद्रोह प्रकट करण्यासाठी 'मूकनायक' या पत्राच्या पाक्षिकाच्या 31 जानेवारी, 1920 रोजी जन्म झाला. मूक अशा अस्पृश्यांचे नायकपण-नेतेपण आपण स्वीकारल्याचे मूकनायक काढून 1920 साली त्यांनी जाहीर केले. मूकनायकाने त्यांच्या पुढील घणाघाती चळवळीची नांदीच जणू म्हटली. यासाठी त्यांना राजर्षी शाहू महाराज यांचे आर्थिक सहकार्य लाभले होते. त्यामुळे पहिल्या अंकाच्या संपादकीयामध्ये ही जन्मप्रतिज्ञा अशी व्यक्त केली. "आमच्या या बहिष्कृत लोकांत होत असलेल्या व पुढे होणा-या अन्यायावर उपाययोजना सुचविण्यास तसेच त्यांची भावी उन्नती व तिचे मार्ग यांच्या खऱ्या स्वरूपाची चर्चा होण्यास वर्तमानपत्रासारखी अन्य भूमीच नाही. परंतु मुंबई इलाख्यात निघत असलेल्या वृत्तपत्राकडे पाहिले असता असे दिसून येईल की, त्यातील बरीचशी पत्रे विशिष्ट अशा जातीचे हितसंबंध पाहणारी आहेत. इतर जातीच्या हिताची पर्वा त्यांना नसते इतकेच नव्हे तर, केव्हा केव्हा त्यांना अहितकारक असेही त्यातून प्रलाप निघतात. अशा वृत्तपत्रकारांना आमचा इशारा एवढाच की, कोणतीही एखादी जात अवगत झाली तर तिच्या अवनतीचा चट्टा इतर जातीत बसल्याशिवाय राहणार नाही. समाज ही नौकाच आहे. ज्याप्रमाणे आगबोटीतून प्रवास करणार्या उतारुने जाणूनबुजून इतरांचे नुकसान करावे म्हणून म्हणा किंवा आपल्या विनाशक स्वभावामुळे म्हणा जर का इतरांच्या खोलीस छिद्र पाडले तर सर्व बोटीबरोबर त्यालाही आधी किंवा मागाहून जलसमाधी ही घ्यावीच लागणार आहे. मूकनायकाचे ध्येय धोरण स्पष्ट करण्यासाठी त्यावर पुढील बिरुदावली छापली जात असे. काय करून आता धरुनिया भीड द्य निरुशक हे तोड वाजविले नव्हे जगी कोण मुकियाचा जाण द्य सार्थक लाजोनी नव्हे हित, तुकारामाच्या या ओळी त्यांनी बिरुदासाठी निवडाव्या यात केवढे तरी औचित्य आहे. वृत्तपत्राचे 'मूकनायक' हे नावही त्यांना "नव्हे जगी कोणी मुकियाचा जाण" या चरणावरून सुचले आहे हे निश्चित. बाबासाहेब विलायतेला गेले व 1923 मध्ये 'मूकनायक' बंद पडले.

बहिष्कृत भारत :-

बहिष्कृत भारत हे पाक्षिक त्यांनी 3 एप्रिल 1927 रोजी काढले. या पाक्षिकाचे ते स्वतः संपादक होते. दुसऱ्या अंकापासून बहिष्कृत भारतावर बिरुदावली म्हणून ज्ञानदेवांच्या पुढील ओव्या उद्धृत केलेल्या असत.

आता कोंडड घेऊनि हाती । आरुढ पांइये रथी । ।

देई अलिंगन वीरवृत्ती । समाधाने

जगी कीर्ती रुढवी । स्वधर्माचा मानु वाढवी । ।

इया भारापासोनि सोडवी । मेदिनी हे । ।

आता पार्थ निरुशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । ।

एथ हे वाचूनि काही । बोलो नये । ।

आता केवळ संग्राम । संग्रामाशिवाय दुसरे काहीही नाही । ।

अशी युद्धप्रेरणा डॉ. आंबेडकर प्रारंभापासून अस्पृश्यांमध्ये चेतवीत आहेत.

या वृत्तपत्रातील सर्व मजकूर बाबासाहेब स्वतः लिहित असत. खूप लोक वर्गणीदार झाले नाही. कायमची आर्थिक तरतूद करणे बाबासाहेबांना शक्य झाले नाही. या सर्व व्यापातापामुळे बहिष्कृत भारत 15 नोव्हेंबर, 1929 रोजी बंद पडले. या पाक्षिकाचे एकूण 34 अंक निघाले. त्यातला 04 जानेवारी 1929 चा अंक सोडता सर्व अंकात अग्रलेख आहेत. बहिष्कृत भारताच्या पहिल्या अंकात बाबासाहेब म्हणतात, सुधारणेचा कायदा अंमलात आला आहे. इंग्रजांच्या हातची सत्ता काही प्रमाणात वरिष्ठ हिंदी लोकांच्या हाती गेली आहे. बहिष्कृत वर्गाची प्रतिनिधीच्या बाबतीत मुळीच दाद न लावता ज्याप्रमाणे एखाद्या जनावराला त्याचा निर्दयी धनी कसाबाच्या स्वाधीन करतो, त्याचप्रमाणे बहिष्कृत वर्गाच्या लोकांना त्यांच्या मायबाप सरकारने वरिष्ठ हिंदी लोकांच्या स्वाधीन केले आहे. बहिष्कृत वर्गाच्या लोकांना जर त्यांच्या संख्येच्या प्रमाणात प्रतिनिधी मिळाले नाही, तर त्यांच्या उन्नतीची इतिश्री झाली असेच समजावे. कारण ब्रिटिश सरकारचे निरुपक्षपाती धोरण आमच्या वरिष्ठ समाजाकडून ठरवले जाईल, इतकी त्यांची मनोभूमिका शुद्ध व सात्विक बनलेली नाही. हा घोर प्रसंग टाळावयाचा असेल तर, आतापासूनच चळवळीला सुरुवात केली पाहिजे. बाबासाहेबांच्या मृत्युनंतर 1961 साली प्रबुद्ध भारत बंद पडले.

जनता :

जनता वृत्तपत्राचा प्रथम अंक 24 नोव्हेंबर 1930 रोजी प्रकाशित झाला. संपादक श्री. देवराव विष्णू नाईक होते. जनता प्रारंभी पाक्षिक होते. 31 ऑक्टोबर 1931 रोजी ते साप्ताहिक झाले. या वृत्तपत्राची बिरुदावली म्हणून "गुलामाला तू गुलाम आहेस, असे सांगा म्हणजे तो बंड करुन उठेल" हे वाक्य होते. जनतेत त्यांनी सर्व निकडीचे प्रश्न चर्चिलेच पण जनतेतून विशेष म्हणजे त्यांनी विलायतेहून लिहून पाठविलेली पत्रे प्रकाशित झाली आहेत. 1955 पर्यंत जनता सुरु होते. या वृत्तपत्राचे संपादक वेळोवेळी बदलले. कधी त्यात अनियमितपणा निर्माण झाली पण तरी ते खूप दिवस टिकले. 4 फेब्रुवारी 1956 रोजी जनताचे नामकरण 'प्रबुद्ध भारत' असे करण्यात आले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लेखन प्राधान्याने 'बहिष्कृत भारतात' आढळते. 'जनता' आणि 'प्रबुद्धभारतात' लेखन प्रकाशित होत असले तरी ते डॉ. बाबासाहेबांचे नव्हते. बहिष्कृत भारताच्या 1927 सालच्या पहिल्या वर्षाच्या अंकात आजकालचे प्रश्न या सदरांतर्गत तर दुसऱ्या वर्षी 'प्रासंगिक विचार' या सदराखाली त्यांचे स्फूटलेखन प्रकाशित झाले आहे. विषयांचे वैविध्य हे आणखी एक महत्वाचे वैशिष्ट्य होय. बालविवाहाचे फलित, ब्राम्हण्याचे स्वरूप, वर्णाश्रमाचा प्रभाव, मंदिर प्रवेश, मातंग समाज,

शुद्धिकार्य, सत्याग्रह, आर्यसमाजाचे कार्य, मनुस्मृती दहनाचे वादळ, सत्यशोधक चळवळीचा ध्येयवाद, सहभोजन, मजूर पक्ष, मिश्रविवाह, हिंदीकरण, देव, पुजारी व भक्त क्रांती, रोटी व्यवहार व बेटी व्यवहार, भिन्न वसाहती, व्यक्ति, सायमन कमिशन इत्यादी अशा अनेक विषयावर बाबासाहेबांनी लेखन केले.

संदर्भ सूची

1. रणपिसे अप्पा, दलितांचे वृत्तपत्रे, प. 1-2
2. पानतावणे गंगाधन, पत्रकार डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, 1996, पृ. 6,239,240,241,247,248
3. कानडे रा. गो., मराठी नियतकालिकांचा इतिहास, कर्नाटक दृ मुंबई, 1934, पृ.3
4. हिवराळे सुखराम, लोकपत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, प्रचार प्रकाशन, कोल्हापूर, 1990,पृ.9
5. आढावे, प्रशांत, माध्यम संशोधन पत्रिका
6. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची विलायतेहून आलेली पत्रे रमेश रघुवंशी पृ. 1 -2
7. निबंधकार डॉ. आंबेडकर, डॉ. यशवंत मनोहर, पृ. 18,19,20,21,22,23, 103,104
8. डॉ. आंबेडकर विचारमंथन, डॉ.वा.ना.कुबेर, पृ. 17,18, 19,20, 21,22,23,24,25,26,27,28
भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची प्रेरक पत्रकारिता

